

SAMULI PÖYHÖNEN

Psykologia tieteenalana ja asiakastyönä

Vesa Talvitie, *Arkipsykologiasta aivotutkimukseen – kysymyksiä psykologian filosofiasta*. Basam Books, Helsinki 2015. 225 s.

Psykologian identiteetti tieteenalana ja hoitotyönä on jännitteinen. Akateemisissa yhteyksissä psykologia pyrkii usein erottautumaan ihmistieteistä tutkimusalaksi, joka on lähellä luonnontieteitä kvantitatiivisine menetelmineen. Neurotieteen rooli on viime vuosikymmeninä kasvanut merkittävästi, ja parhailla julkaisufoorumeilla tutkimustuloksia on lähes välttämättöntä tukea aivotason evidenssillä. Toisaalta, kuten Vesa Talvitie kirjassaan osoittaa, ammattityössä psykologien tarkastelukulma on tyypillisesti toisenlainen. Työuupumuksesta kärsivää tai läheisen kuolemasta masentunutta asiakasta ei ole mielekästä nähdä vain kognitiivisten ja affektiivisten prosessien kokoelmana, vaan tietoisuus ja kokemusmaailma tulee ottaa vakavasti.

Asiakas- ja hoitotyössä arkipsykologian kuva mielestä muodostaa psykologin ja asiakkaan vuorovaikutuksen perustan. Ihminen nähdään mielentilojensa (esimerkiksi uskomusten, halujen, pelkojen tai suunnitelmien) perusteella käyttäytyvänä vapaana ja vastuullisena toimijana. Toisaalta harva kiistää, että mieli jollakin tapaa asuu aivoissa, tai väittää, ettei aivojen tutkiminen olisi mielen ymmärtämisen kannalta hyödyllistä. Psykologiassa esiintyy siis lukuisia eri tapoja ymmärtää mielen käsite. Kun psykologit kuitenkin itse harvoin reflektoivat tieteenalansa käsitteellisiä perustoja, psykologian filosofian systemaattiselle tutkimukselle on tarvetta.

Psykologian filosofia on edelleen vakiintumaton tutkimusalue. Tutkijat jakautuvat karkeasti niihin, joille aihe on osa tieteenfilosofiaa,

ja niihin, joille psykologian filosofia tarkoittaa lähinnä mielenfilosofian empiirisesti valistunutta siipeä. Kirjan kannalta kiinnostavasti Talvitie ei ole ensisijaisesti tieteen- tai mielenfilosofi, vaikka käsittelee molempien kysymyksiä. Psykologian tohtorina ja laillistettuna psykoterapeuttina Talvitie lähestyy keskustelua hieman kauempaa, usein tieteen tutkimuksellisella otteella. Kirja tekee selväksi, että asiakas- ja potilastyön käytännöt ovat yhtä lailla psykologiaa kuin akateeminen tutkimuskin.

Arkipsykologian ja tieteellisen psykologian rajalla

Arkipsykologian ja tieteellisen psykologian käsitteellisen yhteensovittamisen hankaluus on kenties psykologian filosofian merkittävin

ongelma. Yhtäältä arkipsykologinen perspektiivi, joka selittää ihmisen toimintaa tämän uskomusten ja halujen perusteella, muodostaa sosiaalisen vuorovaikutuksemme perustan. On vaikea kuvitella, että esimerkiksi neurotieteellinen teoria ihmisen käyttäytymisestä voisi sen syrjäyttää. Koulun pihalla syntyneen tappelun selittäminen viittaamalla välittäjäaineisiin ja amygdala-aktivaatioon jättää kuvasta ulos jotakin olennaista. Toisaalta tutkijoiden piirissä vallitsee laaja yhteisymmärrys ihmismielen tutkimisesta luonnollisena systeeminä: psykologian tulisi tarjota kausaalisia syitä käyttäytymiselle, eikä ainoastaan valottaa toiminnan (järki)perusteita. Jälkimmäistä voi kutsua vaikkapa mekanistiseksi näkökulmaksi mielen selittämiseen.

Psykologian filosofiassa arkipsykologian ja mekanistisen näkökulman törmäystä on analysoitu esimerkkinä kahden perustavasti erilaisen selitysmallin kohtaamisesta: kuinka mekanistiselta tasolta voidaan nousta järkiperaisesti päämääriään tavoittelevan toimijan kuvaustasolle? Suoraa vastaavuutta näiden välillä ei ole. Kun ihmismielen toimintaa pyritään ymmärtämään mekanistisesta näkökulmasta, arkipsykologian yhtenäisen toimija pikemminkin ikään kuin katoaa tai hajautuu alipersoonallisen mielen kognitiivisten, affektiivisten ja neuraalisten prosessien lomaan.

Talvitie lähestyy ongelmaa toisella tapaa mielen käsitteen analyysistä ja mieli–ruumis-ongelmasta käsin. Sekä tieteellinen psykologia että arkipsykologia sisältävät näkemyksen mielestä ja sen olemassaolon tavasta. Edellinen olettaa

fysikalismien (tai emergentismi-kaksois-aspektimonismien), jälkimmäinen kannan, jota Talvitie nimittää dualistiseksi realismiksi. Fysikalismissa ajatellaan, että psykologinen käsitteistö käy aivopuheen kehittymisen myötä tarpeettomaksi. Dualistisen realismin mukaan mieli on sen sijaan jotakin aineesta erillistä, ja mielentiloilla on kausaalista voimaa saada aikaan käyttäytymistä.

Vaikka Talvitie käsittelee niin fysikalismien ja emergentismikaksois-aspektimonismien kuin dualistisen realismin ongelmia, käy ilmi, että kirjoittajan ajattelu ankkuroituu pääasiassa dualistiseen realismiin, jossa mieli samastetaan kokemukselliseen tietoisuuteen. Talvitien mukaan tämä tapa ymmärtää mielellisyys on seurausta asiakastyön edellytyksistä. Psykologin ammatillinen uskottavuus perustuu siihen, että hän kohtelee asiakkaitaan tietoisina toimijoina ja ottaa kokemuksellisen todellisuuden vakavasti: ”Ollakseen asiakkailleen ja ylipäätään työn kontekstissa uskottava psykologin on oltava dualistinen realisti” (46). Talvitien mukaan usko ei-materiaalisen mielen olemassaoloon on jopa edellytys sille, että voidaan järkevästi perustella tappamisen moraalista paheksuntaa tai muuta elämän suojelua.

Vaikka pyrkimys tehdä oikeutta arkiajattelulle ja hoitotyölle on sinänsä kunnioitettava, moni kavahantane ajatusta, että mielen metafysiikan tulisi näin notkeasti seurata psykologin asiakastyön pragmaattisia vaatimuksia. Lisäksi tutkimuskäsitelmistä Talvitien mielen käsitteellä on paikoin erikoisia seurauksia. Talvitien mukaan ainoaksi suoraksi tavaksi tutkia mieltä jää introspektio, ja hän jopa väittää, että ”psykologian tutkimuskohde ei selvästikään ole mieli” (63).

Mielen ja tietoisuuden samastamisen keskeisenä ongelmana on hankaluus käsitteellistää ajatusta mielen tiedostamattomista osista. Niin kognitiivisessa psykologiassa kuin sosiaalipsykologiassakin laajasti oletetaan, että vain pieni osa ihmismielen informaation käsittelystä on tietoisien itsetarkkailun saavutetta-

vissa ja että usein emme ole tietoisia käyttäytymisemme todellisista syistä. Tämä on nähdäkseni tärkeä argumentti tietoiseen kokemukseen rajoittuvaa mielen käsitettä vastaan. En myöskään ymmärrä, miten sellainen näkemys mielestä, joka ei rajoitu tietoiseen kokemukseen, olisi esimerkiksi psykiatrisen hoitotyön kontekstissa erityisen ongelmallinen. Vaikka emme olettaisi mielen läpinäkyvyyttä, psykologin on silti otettava asiakkaan puhe ja kokemus vakavasti. Tietoisien ajattelumallien muokkaaminen muodostaa aina keskeisen osan psykologin ja psykiatrin työtä.

Kirjan vaikeudet mielen metafysiikan analyysissa johtuvat osin esitettyjen vaihtoehtojen valikoiman suppeudesta. Muun muassa mielenfilosofisen funktionalismin erilaiset muodot jäävät lähes vaille huomiota. Samoin Dennettin intentionaalinen asenne -teoria ansaitsisi enemmän huomiota sellaisena mielen käsitteistön tarkasteluna, joka mahdollistaa arkipsykologian ja tieteellisen psykologian selitysmallien rinnakkaiselon.

Psykologiset käsitteet ja aivokuvantamisen ongelmat

Talvitie ottaa kirjassa kriittisen näkökulman psykologiseen mittaamiseen ja psykiatriseen luokitteluun. Mitä psykometriset testit mittaavat, ja mihin psykologian konstruktit viittaavat? Psykologian tutkimuskohdeiden alkuperä on usein arkipsykologiassa, kun taas konstruktit ovat tutkimuksessa tuotettuja olioita. Kriittinen tarkastelu on perusteltua: esimerkiksi älykkyys, ahdistuneisuus, narsismi ja ADHD ovat käsitteitä, jotka juurtuvat ajatteluun ja yhteiskunnallisiin instituutioihin, ja niiden yhteiskunnallinen ja yksilöidentiteettiin vaikuttava voima voi olla suuri.

Toisinaan Talvitie kuitenkin ajautuu lähelle antirealismia. Asennetta ilmentää esimerkkinä käytetty leikkimielinen GAS-syndrooma (*guitar/gear acquisition syndrome*), tarve hankkia harrastusvälineitä. Talvitien mukaan GAS on yhtä todellinen mielen piirre kuin tie-

teellisen psykologian konstruktinkin. Hienovaraisemmin aihetta on käsitelty vaikkapa Ian Hacking: Toki käsitteet ja operatiiviset soinnit ovat aina konstruoituja objekteja, joiden genealogiaa tieteen käytännöissä voidaan jäljittää (myös luonnontieteissä). Sen sijaan tutkitut ilmiöt, joihin käsitteillä pyritään viittaamaan, voivat olla objektiivisia ja toisistaan riippumattomilla tutkimus- ja mittaamenetelmillä havaittavia kohteita. Mielen sairauksien todellisuuden kyseenalaistava antirealismi voi olla vapauden instrumentti, mutta se voi johtaa myös vastuuttomaan viisasteluun ja potilaiden ongelmien vähättelyyn.

Aivokuvantamista käsittelevä luku on havainnollinen ja summaa oivaltavasti viimeaikaista tutkimuskirjallisuutta. Kuvantaminen perustuu usein vahvoille mutta edelleen kiistanalaisille empiirisille oletuksille aivojen toiminnasta, ja kuvia on helppo tulkita väärin. Aivokuvien kritiikissä tieteenfilosofin asiantuntemus – päätelmien arviointi – on nähdäkseni erityisen hyödyllistä. Ei liene epäilystä, etteikö aivokuvantaminen tuottaisi mielen tutkimusta edistävää informaatiota, mutta kuten Talvitie osoittaa, on eri asia, mitä voidaan päätellä monivärikuvista, joihin kuvantamisen tulokset julkaisuissa puristetaan.

Lopuksi tarkastelu kääntyy psykologiatieteen kehitysdynamiikkaan ja sen tieteen sosiologiseen kontekstiin. Viimeisissä luvuissa pureudutaan käsitteellisiin siirtyimiin, joita laboratoriopsykologian syntyyn liittyi, sekä pohditaan syitä psykologian kenties väistämättömälle opilliselle hajanaisuudelle. Kaiken kaikkiaan reiluun kahteensataan sivuun on sisällytetty laaja kirjo aiheita, joista monet olisi itsessään voinut laajentaa kirjan mittaiseksi. Kirjan lähestymistapa ankkuroituu pyrkimykseen ymmärtää psykologiaa ja sen käytäntöjä, joten psykologisen tutkimuksen ja ammattikäytäntöjen tarkastelu ei typisty vain sarjaksi itsearvoisen filosofisen pohdinnan lomaan sommiteltuja tapausesimerkkejä.